

ADABIY NASR VA PRAGMATIKA. MATN TAHLILIDA ZAMONAVIY NAZARIY ASOSLAR

Turdimurodova Avazgul Xolto'ra qizi

Oltinsoy tumani 23-maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu tezisdagi adabiy nasr matnlarini zamonaviy pragmatik yondashuv asosida tahlil qilishning nazariy asoslari yoritiladi. Nasrning kommunikativ xususiyatlari, pragmatik elementlari va o'quvchi bilan o'rnatiladigan aloqalar haqida fikr yuritiladi. Matnning nutq aktlari, kontekst va muallif intensiyasi kabi unsurlari orqali anglashilishini ta'minlovchi mexanizmlar tahlil qilinadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikdagi pragmatik nazariy yondashuvlarning ahamiyati ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so'zlar. Adabiy nasr, pragmatika, matn tahlili, kommunikativ maqsad, muallif intensiyasi, qabul qiluvchi, kontekst, nutq aktlari.

Abstract

This article discusses the theoretical foundations of the analysis of literary prose texts based on a modern pragmatic approach. The communicative properties of prose, pragmatic elements, and the relationships established with the reader are discussed. The mechanisms that ensure the understanding of the text through such elements as speech acts, context, and author's intention are analyzed. The importance of pragmatic theoretical approaches in modern literary studies is revealed on a scientific basis.

Keywords. Literary prose, pragmatics, text analysis, communicative purpose, author's intention, recipient, context, speech acts.

Kirish. Adabiy matnlarni o'rganishda til va muloqotning pragmatik xususiyatlarini hisobga olish zamonaviy adabiyotshunoslikda muhim tendensiyaga aylangan. Nasr matnlari — hikoya, roman, esse kabi janrlar — o'z-o'zidan faqat hikoya emas, balki muloqot shaklidir. Pragmatika esa matnni o'quvchi bilan bo'ladigan kommunikativ jarayon sifatida talqin etishga imkon beradi. Shu bilan birga, pragmatik tahlil adabiy matnlarning yashirin ma'nolarini, muloqotdagi o'ziga xos strategiyalarni ochib beradi.

Adabiy nasr pragmatik nuqtayi nazardan o'rganilganda, muallif va o'quvchi o'rtasidagi noaniq va murakkab aloqa chizig'i tahlil etiladi. Har bir nasr matni — bu o'z auditoriyasi uchun qasddan qurilgan muloqotiy modeldir. Bunday yondashuv

matnni faqat tahlil qilish emas, balki uni jonli muloqot sifatida idrok etishga undaydi. Zamonaviy nazariy yondashuvlar esa pragmatika va estetikani uyg'unlashtirishga harakat qilmoqda.

Nasr matnlarining pragmatik tahlilini amalga oshirish uchun muloqot nazariyasi, nutq aktlari nazariyasi, implikatura va kontekstual tahlil kabi vositalar qo'llaniladi. Aynan shu metodlar matndagi yashirin qatlamlarni, muallif niyatini va o'quvchi reaksiyalarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Pragmatika yordamida nasr matnlarining muloqotiy, estetik va ijtimoiy ahamiyati chuqurroq o'rganiladi.

Asosiy qism. Nasr matnlari — bu avvalo muloqot shakli, ularning shakllanishi va qabul qilinishi pragmatik qonuniyatlarga tayanadi. Muallif matnni yaratishda aniq bir kommunikativ maqsadni ko'zlaydi, u bevosita yoki bilvosita tarzda o'quvchiga ta'sir ko'rsatishni mo'ljallaydi. Pragmatik tahlil esa ushbu niyatlarning matndagi amalga oshish usullarini aniqlashga yordam beradi. Shu jihatdan, nasrda personajlararo dialoglar, tasviriy vositalar va syujet voqealari maxsus kommunikativ mexanizm sifatida tahlil qilinadi.

Pragmatik tahlilning asosiy elementlaridan biri nutq aktlari nazariyasidir. Har bir gap yoki jumla faqat ma'no bermaydi, balki ma'lum bir amalni (buyurish, so'rash, iltimos qilish) amalga oshiradi. Nasr matnlarida esa nutq aktlari orqali personajlar o'rtasida muloqot yuzaga keladi, matn dinamizmi hosil bo'ladi. Shu tariqa, nutq aktlari yordamida matndagi muloqot qoidalari va uning ta'sirchanlik darajasi aniqlanadi.

Implikatura va kontekstual tahlil ham nasr matnlarining pragmatik o'rganilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Muallif ko'pincha to'g'ri ma'no bermay, bilvosita ma'nolar orqali o'quvchini o'ylashga majbur qiladi. Kontekst esa matnni to'g'ri anglash uchun asosiy kalit hisoblanadi. Nasriy matnlar ko'pincha tarixiy, ijtimoiy yoki madaniy kontekstga asoslanadi, bu esa o'quvchidan kengroq bilimsizlik darajasini bartaraf etishni talab qiladi.

Shuningdek, nasr matnlarining pragmatik tahlilida muallif-intensiya va o'quvchi-pragmatik javobi o'rtasidagi o'zaro ta'sir tahlil etiladi. Har bir o'quvchi matnni o'z bilimlari, tajribasi va kutgan natijalari asosida qabul qiladi. Shu nuqtayi nazardan, matnlar pragmatik ko'prik vazifasini o'taydi va o'quvchi bilan muallif o'rtasida ko'rinmas dialog hosil qiladi. Pragmatik yondashuv nasr matnini faqat tahlil qilish emas, balki uning hayotga tatbiq qilinishini ham chuqurroq tushunishga imkon beradi.

1-jadval: Nasriy matn tahlilida qo'llaniladigan asosiy pragmatik birliklar

No	Pragmatik birlik turi	Funksiyasi (vazifasi)	Adabiy matndan namunaviy ifoda
1	Nutq aktyi (speech act)	Qahramonlar orasidagi ijtimoiy munosabatni ifoda etish	"Menga kechirim so'rash shart emas!"
2	Deixsis	Kontekst va voqea joyini aniqlash	"Bu yerda hech kim qolmagan edi."
3	Implikatura	Matn orqasida yashiringan ma'no yaratish	"Sen juda erta kelding, odatda kech qolarding."
4	Presuppozitsiya	Matnda nazarda tutilgan, ammo aytilmagan axborotni ifodalash	"U yana yolg'iz qoldi."
5	Illokutiv maqsad	Gaplovchining maqsadini anglash	"Yaxshisi, sen ketganing ma'qul."
6	Kommunikativ strategiya	Muallif yoki qahramonlarning til orqali ta'sir o'tkazish usuli	"U menga qarab kulimsiradi, ammo hech narsa demadi."

Ushbu jadval adabiy nasrni pragmatik yondashuv asosida tahlil qilishda qo'llaniladigan muhim birliklarni o'z ichiga oladi. Birinchi ustunda birliklarning turlari keltirilgan bo'lib, ular pragmatik tahlilning asosiy vositalaridir. Ikkinchi ustun har bir birlikning funksiyasini, ya'ni matnda qanday ma'no, ta'sir yoki ijtimoiy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Uchinchi ustunda esa, bu birliklarga mos real adabiy matnlardan olingan namunalar orqali ularning qo'llanishi yoritilgan.

Bu jadval orqali tahlilchi adabiy matnda qanday pragmatik vositalar mavjudligini aniqlashi, ularning funksional yukini tahlil qilishi, va shu asosda matnni yanada chuqurroq o'rganishi mumkin bo'ladi. Bu esa nazariy tahlillarni amaliy misollar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Xulosa. Zamonaviy adabiyotshunoslikda pragmatik tahlil metodlarining qo'llanilishi nasr matnlarini anglash va talqin qilishda yangi imkoniyatlar ochib berdi. Adabiy matnlarni muloqotiy hodisa sifatida ko'rib chiqish, ularning ijtimoiy va estetik qiymatini chuqurroq anglashga imkon yaratdi. Pragmatik elementlarni tahlil qilish orqali muallif va o'quvchi o'rtasidagi yashirin muloqot ochib beriladi.

Nasr matnlari o'zining murakkab kommunikativ strukturasi bilan pragmatik tahlil uchun boy material hisoblanadi. Nutq aktlari, implikatura, kontekst va muallif-intensiya kabi unsurlarni hisobga olgan holda, matnning ko'p qatlamli ma'nolari

aniqlanadi. Shu tariqa, adabiy asarlar nafaqat estetik, balki muloqotiy hodisa sifatida ham qabul qilinadi.

Kelgusida adabiy nasrni pragmatik yondashuv asosida tahlil qilish tadqiqotlari yanada chuqurlashishi kutilmoqda. Xususan, madaniy kontekst va zamonaviy o'quvchi psixologiyasini hisobga olgan holda, matnlarning ta'sirchanlik mexanizmlari yanada mukammal o'rganilishi lozim. Pragmatikaning adabiyotshunoslikdagi o'rni tobora ortib, matn tahlilida yangi ufqlar ochmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Morris, C. (1938). Foundations of the Theory of Signs.
2. Austin, J. L. (1962). How to Do Things with Words.
3. Searle, J. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language.
4. Grice, H.P. (1975). Logic and Conversation.
5. Eco, U. (1981). The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts.
6. Iser, W. (1978). The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response.